

ΚΥΠΡΙΑΚΑΙ ΣΠΟΥΔΑΙ

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΥΠΡΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΒΡΑΒΕΥΘΕΝ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΕΒ'–ΕΓ'

1998–1999

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΣΑΜΑΡΑ

ΕΘΙΜΟΠΑΙΓΝΙΑ ΤΟΥ ΘΕΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ
ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ

ΧΟΡΗΓΙΑ ΙΕΡΑΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΚΥΠΡΟΥ
ΛΕΥΚΩΣΙΑ ΚΥΠΡΟΥ

2000

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΣΑΜΑΡΑ

ΕΘΙΜΟΠΑΙΓΝΙΑ ΤΟΥ ΘΕΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η επίσημη κατάργηση των Γυμνικών Αθλητικών Αγώνων το 393 μ.Χ., αλλά και αργότερα η μακραίωνη υποδούλωση από τους Ενετούς, Φράγκους και Τούρκους δεν έφερε απαραίτητα και την κατάργηση του αθλητικού πνεύματος και της ευγενούς άμιλλας, στοιχείων άρρηκτα συνδεδεμένων με τις ρίζες και την προσωπικότητα των ανθρώπων του ευρύτερου ελληνικού χώρου.

Η τάση για «αγώνα» και η ευγενής άμιλλα επιβίωσαν μέσα από τις κοινωνικές εκδηλώσεις της καθημερινής ζωής, όπως ήταν η πανήγυρις¹ την ημέρα της εορτής του Πολιούχου Αγίου μιας περιοχής, αλλά και άλλες ομαδικές δραστηριότητες, όπως ήταν ο θερισμός.

Η ανίχνευση και ο εντοπισμός παναρχαίων συνηθειών στα σύγχρονα κοινωνικά δεδομένα του ελληνικού γεωγραφικού χώρου είναι εύκολη για τον αρχαιολόγο, τον ιστορικό, τον εθνογράφο, τον κοινωνικό ανθρωπολόγο, τον λαογράφο.

Δεν θα επεκταθεί, ασφαλώς, η παρουσίαση αυτή σε τομείς τόσο ευρείας έκτασης.

Ήταν όμως πολύ δύσκολο ν' αγνοήσω τη σχέση αυτών των επιστημών με τη γεωργο-κοινωνική διαδικασία του θερισμού. Μια διαδικασία που τόσο στην Κύπρο όσο και σε κάθε χώρο της Μεσογείου, όπου ζούσαν και ζουν ελληνικοί πληθυσμοί, συνοδευόταν μέχρι και τις αρχές του 20ού αιώνα από ένα ανεκτίμητο πλούτο ηθών και εθίμων, επιβιωμάτων της αρχαίας, βυζαντινής και μεσαιωνικής εποχής.

Πα τον θερισμό στην Κύπρο δεν ταιριάζει μόνο η πανελλήνια έκφραση «θέρος – τρύγος – πόλεμος» αλλά και η έκφραση «θέρος – πανηγύρι».

Ο χορός, το τραγούδι, το έμμετρο πείραγμα, τα παιγνίδια και οι παιγνιώδους

* Ανακοινώθηκε στο Παγκόσμιο Συνέδριο Ιστορίας Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού (ISPHEs Congress) το 1992 στο Βερολίνο.

1. Βλ. γενικά περί Πανηγύρεων κατά τους Βυζαντινούς χρόνους στο βιβλίο του Κουκουλέ Φαίδωνος «Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός», τόμ. Γ', σ. 270–283 και Παρασκευά Σαμάρα «Προβληματισμοί στην Πάλη του Διγενή μέσα από τα Κυπριακά Ποιήματα του Ακριτικού Κύκλου», Λαογραφική Κύπρος, τεύχος 34, 1984, σ. 233.

μορφής δεξιότητες ή εθιμοπαίγνια, μετέτρεπαν την κοπιαστική εργασία του θερισμού σε γιορτή και παράλληλα καλλιεργούσαν τις σωματικές δεξιότητες (όπως ο ρυθμός, η ευλυγισία, η σωματική και ψυχική αντοχή και δύναμη, η δεξιοτεχνία αλλά και η ετοιμότητα σκέψης και πράξης) που συνέβαλλαν στην συμμετρική ανάπτυξη μιας υγιούς προσωπικότητας.

Ο λαός μπορούσε πράγματι να μετατρέψει την κοπιαστική αυτή εργασία σε χαρά. Από την αρχή ως το τέλος. Ειδικότερα όταν επρόκειτο να θεριστούν τα κτήματα, τα οποία από αφιερώσεις βρίσκονταν στην κυριότητα της εκκλησίας του Πολιούχου Αγίου του χωριού.

Σαν από αρχαία μήτρα παρελαύνουν μπροστά στα μάτια του ερευνητή εικόνες με τις δραστηριότητες του θερισμού. Οι εργάτες, άνδρες, γυναίκες αλλά και παιδιά, σε πομπή με μουσική (βιολί, λαγούτο, αυλό) και τραγούδι, έχοντας στα χέρια τα δρεπάνια και άλλα σύνεργα, να κατευθύνονται τα χαράματα προς τα κτήματα της Εκκλησίας που επρόκειτο να θεριστούν ή να επιστρέφουν αργά τ' απόγευμα από αυτά. Δεν ανασύρεται αυτομάτως στη μνήμη του αρχαιολόγου η εικόνα από το Μινωϊκό ρυτό² της Αγίας Τριάδας (1500–1450 π.Χ), που παρουσιάζει λεπτομέρειες από πομπή λιχνιστών, θεριστών και τραγουδιστών που κατευθύνονται για τον θερισμό;

Παρόμοιες εικόνες μπορεί να εντοπίσει ο ερευνητής πάμπολλες την ημέρα του θερισμού, όπως και με τις σκηνές θερισμού που κοσμούσαν ασπίδα και περιγράφονται στην Ραψωδία Σ της Ιλιάδας του Ομήρου.³

Ας δούμε όμως τα εθιμικά παιγνίδια που μετατρέπουν τον θερισμό σε χαρά και πανηγύρι.

Α. «Ο ΑΓΩΝΑΣ»

Ο ίδιος ο θερισμός αποτελεί αγώνα, ευγενή άμιλλα, αφού οι θεριστές, τοποθετημένοι σε στοίχο σε ευθεία γραμμή και έχοντας να θερίσουν από ενάμιση ως 2 μέτρα πλάτος ο καθένας, προσπαθούν να ξεπεράσουν στην ταχύτητα κοπής ο ένας τον άλλο.⁴

Αριστερά ο πρώτος θεριστής (πρωταρχάτης), που κανονίζει τον θεριστέο χώρο, δίπλα του ο επιστάτης (κκαγιάς), ο δεύτερος καλός θεριστής, ακολουθούν άλλοι και στα δεξιά ο τελευταίος σε ικανότητα θεριστής, ο «ραγάρης».⁵

2. Μουσείο Ηρακλείου. Ρυτό σε σχήμα αυγού στρουθοκαμήλου από μαύρο στεατίτη, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος Α', 1970, σ. 190–191.

3. Ομήρου Ιλιάδα Σ 550–560.

4. Σπουδαστήριο Λαογραφίας Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΣΠ.Λ.Π.Α.). Χειρόγραφο 2892/77, σελίς 60, ΣΠ. Λ.Π.Α. Χφ. 1730/73, σ. 26. Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας (Κ.Ε.Ε.Λ.) Χφ. 2351/60, σ. 49.

5. «ραγάρης» = ουραγός, ο τοποθετημένος στην ουρά, στο τέλος· λέγεται και στην Κρήτη πρωταρχάτης και ουραδάρης (ΣΠ. Λ.Π.Α.) Χφ. υπ. αρ. 2794/76, (Καστέλλι Κρήτης).

Εάν οι θεριστές ήσαν πολλοί, χώριζαν το χωράφι σε δύο μέρη, «αντάκια»,⁶ και, πέρα από τον ατομικό συναγωνισμό, υπήρχε άμιλλα και μεταξύ των ομάδων.

Την προσπάθεια συνόδευε ο αυλός αλλά και το τραγούδι. Άμιλλα υπήρχε και μεταξύ των δύο «πρωταρχατών», οι οποίοι έβαζαν και κάποιο στοίχημα για το αποτέλεσμα.⁷

Φυσικά δεν ήταν μόνο η κοπή του σιταριού αλλά και η δεματοποίησή του.⁸ Ο νικητής θα έπρεπε να είχε κάνει τα περισσότερα δεμάτια. Έπαθλο ήταν η φήμη για τις ικανότητες και η τιμή να τον ζητούν οι χωριανοί του ή και άλλοι από άλλα χωριά να ηγηθεί του δικού τους θερισμού.⁹

Β. ΤΟ ΚΑΒΑΛΛΙΚΕΜΑ ΤΟΥ ΑΡΓΟΠΟΡΗΜΕΝΟΥ

Δεν ήταν όμως μόνο αυτό· ο νικητής είχε το δικαίωμα να καβαλλήσει στην ράχη του ηττημένου.¹⁰

Συνήθως ο αργοπορημένος ήταν ο ραγάρης. Ο πρωταρχατής είχε το δικαίωμα να καβαλλικήψει στη ράχη του και να απαιτήσει να τον μεταφέρει¹¹ εκεί που θα άρχιζαν τον θερισμό του επόμενου μέρους (αντακιού).

Εξάλλου αυτός ήταν και ο λόγος που άφηναν οι διπλανοί ξεπίτηδες περισσότερο κομμάτι για θέρισμα, την ουρά (βάκλα), στον ραγάρη· για να καθυστερήσει και να επακολουθήσει το καβαλλίκεμα και τα σχετικά πειράγματα.

Πολλές φορές παρά το γεγονός ότι ο ραγάρης ολοκλήρωνε τη «μεταφορά» στο άλλο κομμάτι που θα θεριζόταν, ο καβαλλάρης αρνείτο να κατέβει από την πλάτη του. Τότε άρχιζαν να παλεύουν¹² προκαλώντας ακόμα περισσότερο γέλιο.

Σε πολλά ελληνικά αγγεία της κλασσικής περιόδου απεικονίζεται αυτού του είδους το καβαλλίκεμα, ως είδος τιμωρίας του ηττημένου. Η τιμωρία αυτή ονομαζόταν στην αρχαιότητα «εφεδρισμός».¹³ Η ίδια τιμωρία διατηρείται μέχρι σήμερα σε παιγνίδια στην Κύπρο¹⁴ αλλά και σ' όλη την Ελλάδα.

6. «Αντάκιν» Το μέρος του χωραφιού που θα θεριζόταν. Ομηρική λέξη. Από το *Anakee* = Αναγέν = φέρω γραμμήν ως όριον (Vermule, «Η ΕΛΛΑΣ την εποχή του χαλκού», Αθήνα, 1973, σ. 268–69). Απ 218, «*odaa anakēe operote* = ως δ' αρ. *αναγέν* οφείλοντες).

«Αντάκιν» = η φερόμενη γραμμή (του θερισμού).

7. Κλεονίκη Γρηγόρη, «Αγροτικά Έθιμα Λευκάδας», περ. ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, 15 (1953), σ. 162, ΣΠ. Λ.Π.Α. Χφ. 1730/73, σ. 26.

8. ΣΠ. Λ.Π.Α. Χφ. 2166, σ. 31.

9. ΣΠ. Λ.Π.Α. Χφ. 3298, σ. 46.

10. ΣΠ. Λ.Π.Α. Χφ. 2429/75, σ. 32 (Λιβερά)

11. Πανάρετου Α., «Κυπριακή Γεωργική Λαογραφία», 1967, Λευκωσία, σ. 226, ΣΠ. Λ.Π.Α. Χφ. 2892/77, σ. 33 (Αρμίνου).

12. Χφ. 2420/75, σ. 32.

13. Πολυδεύκους Ιουλίου, «Ονομαστικόν» Θ, 119 (εφεδρισμός) και Θ122 (κοτύλη).

14. Ν. Κληρίδη – Γ. Παπαχαραλάμπους, «Κυπριακά παιγνίδια», περιοδικό Κυπριακαί Σπουδαί, ΙΖ', (1953) σελ. ρ' (παιγνίδι «Λουτσιά») και σελ. ρκθ' (παιγνίδι «μηλάπκια»).

Γ. «ΤΟ ΠΑΤΗΜΑΝ»

Ο πιο σωστός τρόπος για να κρατιέται ο θεριστής σε σωστή θέση και να μην καθυστερεί ήταν η συνεχής και έντονη προσπάθεια να διατηρεί ένα είδος ρυθμού, που λεγόταν «πάτημα»¹⁵ ή θέρισμα «αρμενιστά».¹⁶

Ο ρυθμός στο πάτημα ολοκληρώνεται σε τρεις κινήσεις: μακρά – βραχεία – βραχεία (- υ υ). Δηλαδή: Το κόψιμο του σιταριού, η τοποθέτησή του στη γη και τέλος η επαναφορά του δρεπανιού.

Ήταν ένα ιδιότυπο παιγνίδι ρυθμού και μουσικής, όπου ο πρώτος εργάτης κι ένας καλλίφωνος με το «τραγούδι του θέρους» (και άλλα τραγούδια)¹⁷ και με τη συνοδεία αυλού ή βιολιού και λαγούτου έδιναν ρυθμό στις κινήσεις της εργασίας. Ήταν ένα είδος πολεμικού ρυθμού,¹⁸ μια πάλη.

Όλοι ήσαν υποχρεωμένοι να κάνουν τις ίδιες κινήσεις με την ίδια ταχύτητα. Αν κάποιος δεν άντεχε στον ρυθμό αυτό ή δεν ήταν έμπειρος, αναγκαζόταν να εγκαταλείψει¹⁹ τον αγώνα.

Σύμφωνα με μαρτυρία από το χωριό Τσέρι:

«... σαν εθερίζαν, επαίζαν το δρεπάνιν, εγονατούσαν, εχορεύαν. Μα αντάν ερεθίζονταν από το παιγνίδι του δρεπανιού, έπρεπε οι σύντροφοί τους να σύρουν πίσω, γιατί έκοφκεν την κεφαλήν τους».²⁰

Ο κάθε θεριστής προσπαθούσε να είναι τόσο γρήγορος, ώστε να μην παραβιαστεί ο χώρος του από τους δύο άλλους που βρίσκονταν δεξιά και αριστερά του. Στην παραβίαση απαντούσε με επίθεση,²¹ ακολουθώντας πάντα τον ρυθμό και θερίζοντας, αλλά με επικίνδυνες κινήσεις του δρεπανιού του, πίσω από το οποίο προφύλασσε το σώμα του.

Ο αγώνας αυτός σταματά, όταν από τους δύο θεριστές ο ένας βγάζει τον άλλον από τη θέση του από το «αντάτζιν» ή «όργος», ή του πάρει τα στάχυα, ή το

15. Παπαχαράλαμπος Γ., «Κυπριακά ήθη και έθιμα» (Κ.Η.Ε.), Λευκωσία, 1965, σ. 199, 202.

16. ΣΠ. Λ.Π.Α. Χφ. 2430γ/1975, σ. 10.

17. Παπαχαράλαμπος Γ., όπ.α., σ. 199, Γ. Λουκά, «Φιλολογικά επισκέψεις εν τω βίω των νεωτέρων Κυπρίων μνημείων των Αρχαίων», εν Αθήναις, 1874, σ. 71–72, Κ.Ε.Ε.Λ., και Χφ. 2351α/1969 σ. 555 (μαγνητοφωνημένη ταινία υπ' αρ. 5547/3398), Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου – Λαογραφικό Αρχείο (Λ.Α. – Κ.Ε.Ε.Κ.), μαγνητοφωνημένη ταινία υπ' αρ. 99α, ΣΠ.Λ.Π.Α., Χφ. 2911 (Έμπα).

18. Σαμάρα Μόδεστου Π., «Ο θερισμός στην Κύπρο», περιοδικό ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, τομ. 15 (1953) σ. 165.

19. ΣΠ. Λ.Π.Α. Χφ. 2430γ/1975, σ. 10.

20. ΣΠ. Λ.Π.Α. Χφ. 1727/73, σ. 10.

21. Σαμάρα Μόδεστου Π., ό.α.

δρεπάνι²² από το χέρι, ή ακόμα αν τον έχει συνέχεια πίσω του, (δηλ. αν προπορεύεται).

Πρόκειται για αγώνα αντοχής αλλά και ταχύτητας, τεχνικής, εκρηκτικότητας, ευκαμψίας και επιθετικότητας συνάμα. Έτσι ο πιο επιδέξιος, ο πιο θαρραλέος, αυτός που έχει αερόβια αλλά και αναερόβια ικανότητα συνάμα, θα είναι ο νικητής.

Είναι δυνατόν ο αγώνας να κρατήσει όλη την ημέρα, αν οι θεριστές ήσαν το ίδιο καλοί τεχνίτες.

Ο νικητής θα κερδίσει τον θαυμασμό, την εκτίμηση των άλλων, τις κρυφές ματιές των κοριτσιών²³ αλλά και το δικαίωμα να πειράξει τους ηττημένους με σκωπτικά δίστιχα τραγούδια.

Δ. «ΤΟ ΠΑΙΞΙΜΟ ΤΟΥ ΔΡΕΠΑΝΙΟΥ»

Στην Κύπρο έχει επιβιώσει μέχρι σήμερα ένας χορός που έχει σχέση με τον θερισμό. Είναι «ο χορός του δρεπανιού». Σώζεται ως χορός επίδειξης και δεξιότητας ενός χορευτή και χορεύεται σε λαϊκές γιορτές ή λαογραφικά «φεστιβάλς». Υπάρχει όμως πάντα, πράγματι, το πρόβλημα της γένεσης του χορού αυτού.

Τον χόρευαν ακόμα την εποχή του θέρους καθημερινά, κατά το διάλειμμα του θερισμού, οι δύο πιο επιδέξιοι θεριστές,²⁴ οι οποίοι «έπαιζαν το δρεπάνι» κατά τον θερισμό. Επροσποιοούνταν ενώ θέριζαν (κατά το «πάτημαν») τον πολεμιστή και έπαιρναν τα στάχυα για κεφαλές των εχθρών τους.

Γράφει ο Κ. Χατζηϊωάννου:

«αφρίζει, αφήνει φοβερές κραυγές, αγωνίζεται, στρέφει δεξιά κι αριστερά το δρεπάνι απάνω απ' το κεφάλι του, το πετάει στριφογυρίζοντάς το στον αέρα και πάλι το δέχεται στα χέρια και με δυνατές κινήσεις κόβει ακατάπαυστα τα στάχυα, «τις κεφαλές των εχθρών του».²⁵

Άραγε τούτο το μένος, η μέθη, το θόλωμα που κατελάμβανε τους θεριστές είναι το ίδιο μ' εκείνο που κατελάμβανε και τον Λιτυέρο;

22. Λουκά Γεώργιου, «Φιλολογικά...» σ. 103.

23. ΣΠ. Λ.Π.Α. Χφ. 2420, σ. 32 (Λίβερά).

24. Κ.Ε.Ε.Λ., Χφ. 2351α, σ. 328, ΣΠ. Λ.Π.Α. Χφ. 3424, σ. 69 (Επισκοπή), Πολιτιστικός Σύνδεσμος Άσσια, «Άσσια – Ζωντανές μνήμες», Λευκωσία, 1983, σ. 150, ΣΠ. Λ.Π.Α. Χφ. 2416/75, σ. 85 (Κώμη – Κεπήρ).

25. Χατζηϊωάννου Κ., «Τα εν Διασπορά Α'», 1969, Λευκωσία, σ. 16.

Ως γνωστόν ο Λιτυέρσης, σύμφωνα με τους αρχαίους συγγραφείς,²⁶ ήταν νόθος γιος του Μίδα και προσκαλούσε όσους περνούσαν από την πόλη του (Κελαινές) να θερίσουν μαζί του. Κατά το θέρισμα λοιπόν τους έκοβε τα κεφάλια. Είχε όμως κι αυτός την ίδια τύχη, όταν προσκάλεσε τον Ηρακλή. Μετά τον θάνατό του συνετέθη ο θεριστικός ύμνος ή θρήνος, που εμείς γνωρίζουμε ως «Λιτυέρση».

Ε. ΤΟ ΚΟΨΙΜΟ ΤΗΣ ΟΥΡΑΣ (ΒΑΚΛΑΣ)

Για τον θεριστή η όλη υπόθεση τελικά δεν αποτελούσε εργασία, αλλά διασκέδαση. Ένας τρόπος για να γίνει πιο ευχάριστος ο θερισμός ήταν το «κόψιμο της βάκλας», της ουράς.

Ένας δυνατός θεριστής προσπαθούσε να αφήσει την «ουρά», ένα μέρος των σπαρτών,²⁷ μια λουρίδα, δηλαδή, της δικής του δικαιοδοσίας στον διπλανό του, ιδίως αν επρόκειτο για τον ακρινό στα δεξιά θεριστή, που ήταν μαθητευόμενος και πιο άτεχνος και αδύνατος, ο οποίος ονομαζόταν «ραδάρης» ή «λαδάρης»²⁸ (ουραδάρης αυτός που βρισκόταν στην ουρά, ο τελευταίος).

Σ' αυτές τις περιπτώσεις το πείραγμα²⁹ κατά του άτυχου θεριστή έδινε κι έπαιρνε. Κι αυτός ίδρωνε και ξεφυσούσε για να τους φτάσει. Στο τέλος ο προπορευόμενος θεριστής λιγότευε την «ουρά», για να προχωρήσει και ο καθυστερημένος.³⁰

Στο ανταγωνιστικό αυτό παιχνίδι, λοιπόν, ο θεριστής είχε στόχο όχι μόνο να προσπεράσει τους άλλους και να αποφύγει³¹ την «ουρά» που πιθανόν να του άφηνε ο διπλανός του, αλλά και να αφήσει αυτός ουρά στους άλλους, ώστε να κουραστεί και λιγότερο, αφού θα θέριζε λιγότερο μέρος.

Εκτός από το καβαλλίκεμα ο αργοπορημένος είχε να αντιμετωπίσει, όπως αναφέρθηκε, και το πείραγμα των άλλων:

26. Γράφει ο Ι. Πολυδεύκης στο «Ονομαστικόν»: «Οἱ δ' αὐτὸν Μίδου παῖδα εἶναι λέγουσιν, εἰς ἔριν δὲ ἀμητοῦ προκαλούμενον μαστιγῶσαι τοὺς ἐνδιδόντας, βιαιοτέρῳ δ' ἀμήτη περιπεσόντα θάνατον παθεῖν. Οἱ δὲ Ἡρακλέα γεγενῆσθαι τὸν ἀποκτείναντα αὐτὸν λέγουσιν. Ἦδετο δὲ ὁ θρῆνος περὶ τὰς ἄλλας καὶ τὸ θέρος ἐπὶ Μίδου παραμυθία» (4, 54).

Αναφορά κάνει και ο Λουκιανός (I, 212, K) καθώς και ο Αθήναιος, (Δειπνοσοφισταί, έκδοση Λειψίας, 18 MDCCCXC, βιβλίο I, 415B, σ. 403).

27. ΣΠ. Α.Π.Α. Χφ. 1719/1973, σ. 35 (Μαραθόβουνος) και Χφ. 3299/78, σ. 54 (Ψεματισμένος) και Αρχείο Π. Σαμάρα (Α.Σ.) μαγνητοφωνημένη ταινία υπ' αρ. 9/1983 (Ξυλοφάγου).

28. Κληρίδη Νέαρχου, «Κυπριακά Δημοτικά Τραγούδια», Β' τόμος, Κύπρος 1968, σελ. 60.

29. ΣΠ. Α.Π.Α. Χφ. 1719/73, σ. 34-35 (Μαραθόβουνος).

30. ΣΠ. Α.Π.Α. Χφ. 2434/75, σ. 36 (Τρούλλοι).

31. ΣΠ. Α.Π.Α. Χφ. 1336/71, σ. 15 (Ψεματισμένος).

«Εκόψαμεν σου βάκλα, ρε· πόση βάκλα εν να φάς, εν νά σκάσεις πόψε».

«Αυτός ο λαδάρης συνάει τα καλλίτζια τους»,
«έπιασεν την ουρά», «έφαεν τον νούρον».

Άλλοτε το πείραγμα ήταν έμμετρο, με μεγάλη ποικιλία στίχων:

«Του πρωταρχάτη πρέπει του μια όμορφη κοπέλλα
και του ραδάρη πρέπει του σκατά μεσ' την πιατέλλα»³²

ή «έφαν τες βάκλες τζι όρεξην εν έσσει να θερίσει
θωρείς φεύκει μισάντακα τζαι πά' να κατουρήσει»³³

Τέτοια πειρακτικά τραγούδια στο θέρος αλλά και άλλα παραινετικά και ερωτικά δονούσαν την κυπριακή ατμόσφαιρα κάθε καλοκαίρι από τους αρχαίους χρόνους μέχρι τις αρχές του αιώνα μας.

Η αρχαία ωδή του «Λιτυέρση», που την διασώζει ο Θεόκριτος στο ειδύλλιο «Εργατίναι ή Θερισταί»,³⁴ είναι σχεδόν πανομοιότυπη με τα τραγούδια του θέρος, αφού περιέχει κι αυτή παραινέσεις, πείραγμα και ερωτικά μηνύματα.

ΣΤ. ΤΟ ΔΡΕΩΜΑ ΤΟΥ ΔΡΕΠΑΝΙΟΥ

Φαίνεται ότι η δικαιολογία για ούρηση, προς αποφυγή, πρόσκαιρα, της εργασίας, ήταν συχνή στους αργούς θεριστές και δη του ραγάρη όταν «έτρωγε βάκλα», εξού και το δίστιχο που αναφέρθηκε πριν.

«Έφαν τες βάκλες τζι όρεξην έν έσσει να θερίσει
θωρείς, φεύκει μισάντακα τζαι πά' να κατουρήσει».

(Μισάντακα = στη μέση του αντακιού, δηλ. στη μέση της δουλειάς).

Εν πάση περιπτώσει, όταν κάποιος έφευγε για τέτοιο σκοπό χωρίς να κουβαλήσει και το δρεπάνι μαζί του, ήταν βέβαιο ότι στην επιστροφή θα έβρισκε την λαβή του δρεπανιού του βρεγμένη.³⁵

Κάποιος από τους άλλους θα είχε ουρήσει πάνω, για να τον πειράξει. Πολλές φορές όμως αυτό οδηγούσε σε καυγά.

32. ΣΠ. Λ.Π.Α. 1709/1973, σ. 27 (Ακανθού).

33. Παπαχαραλάμπους Γ., Κ.Η.Ε. σ. 199.

34. Θεόκριτου Ειδύλλια, «Εργατίναι ή Θερισταί», Παρίσι, έκδοση Firmin Didot, 1833, σελ. 115-120.

35. ΣΠ. Λ.Π.Α. Χφ. 2169/74, σ. 122 (Ποταμός Κάμπου), ΣΠ. Λ.Π.Α. Χφ. 1709/73, σ. 29 (Ακανθού).

Αυτό το πείραγμα ήταν συνήθεια να γίνεται στον θερισμό και σε όσους άρεσε το πείραγμα περίμεναν με αγωνία να διασκεδάσουν με εκείνον που, από αφηρημάδα, θα ξεχνούσε το δρεπάνι μόνο του στο χωράφι.

Ζ. ΤΟ ΚΤΥΠΗΜΑ ΜΕ ΤΟ ΔΕΜΑΤΙΚΟ

Πίσω από τη γραμμή των θεριστών ακολουθούν κοπέλλες, μια πίσω από κάθε θεριστή, η αγκαλιαρκά, η οποία μαζεύει τα κομμένα σπαρτά, τις αγκάλες, και τα δένει σε δεμάτια με το δεματικό.

Μεταξύ των θεριστών και των αγκαλιαρκών είχαμε ένα άλλο αγώνα. Ένα κυνηγητό, όπου οι μεν αγκαλιαρκές προσπαθούσαν να προλαμβάνουν τους θεριστές δένοντας έγκαιρα τα δεμάτια, οι δε θεριστές προσπαθούσαν να αφήνουν πίσω τους όσο πιο πολλές αγκάλες (κομμένα σπαρτά) μπορούσαν ή και να τις κρύβουν³⁶ πολλές φορές, ώστε να μην τους φτάσει η κοπέλλα. Κι ένας αγώνας ή, αν θέλετε, ένα παιγνίδι με ερωτικά στοιχεία ξετυλιγόταν στην πορεία της ημέρας, όπου και τα δύο φύλα προσπαθούσαν να κερδίσουν, για να μπορούν να αστειευθούν και να πειράξουν αργότερα.

Αν ο άνδρας προπορευόταν πολύ, έλεγε με το ανάλογο αστείο ύφος στην κοπέλλα: «Ε ... να τζαι δαμαί μιαν αγκάλην, ... τζ' άλλη πιο τζει... ου! τζαι τζει κάτω ... άτε δουλεύετε»

Προσποιόταν ακόμα ο θεριστής ότι έκλαιγε,³⁷ αλλά και οι άλλες εργάτριες «αγκαλιαρκές» έλεγαν: «Κόρη, ακούω μωρόν να κλαίει».

Το κλάμα αυτό κατά τον θερισμό σε σχέση με την τελευταία δέσμη σιταριού, το σχολιάζει και ο Frazer στο έργο του «The Spirit of the corn and of the wild».³⁸

Αν τον πρόφθανε η κοπέλλα, τον κτύπαγε με το «δεματικό» (μια δεσμίδα σπαρτών) στην πλάτη αστεϊζόμενη.³⁹

Και φυσικά όταν τραγουδούσαν κατά το διάλειμμα της δουλειάς, το πείραγμα για την κοπέλλα συνεχιζόταν:

«Γειά μας και της αγκαλιαρκάς μας οϊ,
αφού έν εφάνηκεν γλήορη στο δήμμαν».⁴⁰

και για τον θεριστή:

36. ΣΠ. Λ.Π.Α. Χφ. 3290/ σ. 16 (Έμπα) / και Χφ. 2891 / σ. 81 (Ανώγυρα).

37. ΣΠ. Λ.Π.Α., Χφ. 3422/79, σ. 52 (Φασούλα).

38. Frazer, Τόμος 1, 1936, σ. 279.

39. Αρχείο Σαμάρα Παρασκευά, μαγνητοφωνημένη ταινία υπ' αρ. 9/1983, ΣΠ. Λ.Π.Α. Χφ. 1719/73, σ. 32 (Μαραθόβουνος), ΣΠ. Λ.Π.Α. Χφ. 2884/77, σ. 22 (Παλούσα).

40. ΣΠ. Λ.Π.Α. Χφ. 2428/75, σ. 16 (Τσάδα).

«Σούψε, κκιαγιά, τηγ κάρασ σου, μεν ιψηλώννεις πάνω
 τζ' έν έσσει αγκάλες τζαι ξαρκώ
 τζ' εγιώ με το δεματικό
 εννά σου δικιώ που πάνω».⁴¹

Πάντως εδώ δεν πρέπει να αγνοήσουμε ότι στα παγκόσμια δεδομένα, το κτύπημα με μια δέσμη φυτών ή χλωρό κλαρί θεωρείται ότι μεταδίδει δυνάμεις στον αδύνατο⁴².

Η. ΤΟ ΠΑΙΓΝΙΔΙ ΤΟΥ ΛΑΓΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΥΝΗΓΟΥ

Ένα παιγνίδι που αφορούσε μόνο τον «πρωταρκάτη» και τον «κκιαγιά» ήταν εκείνο του λαγού και του κυνηγού. Το συνάντησα στην έρευνά μου, όμως, μόνο σε δύο χωριά.

Πρόκειται ουσιαστικά για μια επίθεση του δεύτερου θεριστή εναντίον του πρωταρκάτη (πρωταργάτη). Ένα αληθινό κυνηγητό, όπου ο μεν «πρωταρκάτης» ονομαζόταν «κυνηγός» ή «σκύλλος», ο δε άλλος «λαγός».

Μόλις ο πρωταρκάτης αντιλαμβανόταν την επίθεση του διπλανού, άρχιζε να απομακρύνεται θερίζοντας και πλαταίνοντας το «αντάκιν». Κι όσο επέμενε ο «κκιαγιάς» να τον ακολουθεί, άλλο τόσο απομακρυνόταν εκείνος αφήνοντάς του μεγάλη «ουρά».

Μετρούσε τις δυνάμεις του ο «κκιαγιάς» και είτε δεχόταν την «ουρά» είτε πείσμωνε και συνέχιζε το κυνηγητό. Γίνονταν πια φανερές οι προθέσεις του. Μετατρέποταν σε κυνηγό κι ο πρωταργάτης σε λαγό.⁴³

Αφηναν και οι δύο το «αντάκιν» και θερίζοντας πάντα κυνηγιόντουσαν στο διπλανό, αθέριστο χωράφι.⁴⁴ Φυσικά όλο το βάρος του θερισμού έπεφτε στους άλλους θεριστές.

Ο λαγός θέριζε ακανόνιστα πια και με ελιγμούς προσπαθούσε να αποφύγει τον κυνηγό. Σύμφωνα με τον κανονισμό έπρεπε και οι δύο να πατούν σε θερισμένο μέρος, έτσι το δρεπάνι δούλευε ασταμάτητα.

Ο λαγός πίσω από τα αθέριστα στάχυα σκυφτός, καλυμμένος, προσπαθεί να ξεφύγει, άλλοτε πλαταίνοντας το μονοπάτι⁴⁵ του κι άλλοτε στενεύοντάς το. Κι ο κυνηγός με μεγάλες, απλωτές δρεπανιές προσπαθεί καλυμμένος κι αυτός να τον φτάσει. Σταματούσε κάποτε ο λαγός για ν' αφουγκραστεί, και μόλις εντόπιζε

41. Γ. Παπαχαράλαμπος, Κ.Η.Ε., σ. 199.

42. Ν. Πολίτη, «Λαογραφικά Σύμμεικτα», Ωκυτόκια, Αθήναι, 1921, σ. 36-70.

43. Μόδεστου Σαμάρα, όπ. αν. σελ. 166-167, όπου πλήρης περιγραφή.

44. Αρχείο Σαμάρα Παρασκευά, μαγνητοφωνημένη ταινία αρ. 9, (1983) (Ξυλοφάγου).

45. ΣΠ. Α.Π.Α. Χφ. 3287/78, σ. 19 (Κοίλη).

από τον ήχο της κοπής του σιταριών τον κυνηγό, άλλαζε κατεύθυνση. Προσποιόταν τον απογοητευμένο δήθεν ο κυνηγός και όρθιος πια, χωρίς να κρύβεται, ξεκινούσε τάχα να εγκαταλείψει το κυνήγι. Καθώς όμως κατευθυνόταν προς το «αντάκιν», έκρυβε σιγά-σιγά το σώμα του και κάνοντας κύκλο έβγαινε κοντά στον λαγό, που θερίζε ανέμελα κάνοντας πλατεία μεγάλη. Ορμούσε ξαφνικά πάνω του και τον σκέπαζε με μια βολή σταχυών. Ο λαγός έμενε ακίνητος στο έδαφος. Μετά από αυτό, το παιγνίδι εθεωρείτο τελειωμένο και ο κυνηγός (κκα-γιάς) μαζί με τον λαγό (πρωταρχάτη) αναλάμβαναν να θερίσουν όσο σιτάρι περικύκλωσαν με τις κινήσεις τους.

Το έθιμο θα ήταν παλαιότερα πολύ διαδομένο, αφού επιβίωσαν φράσεις στον θερισμό που έχουν άμεση σχέση με αυτό.

Για παράδειγμα κατά το τέλος του θερισμού, στο χωριό Ακανθού λένε «κόψτε τον, να μην μας ξεφύγει» και βάζουν το αφεντικό στο κέντρο του χωραφιού, θερίζουν γύρω του και ζητούν να υποσχεθεί ένα μεγάλο φαγοπότι για μετά το τέλος του θερισμού.⁴⁶

Αλλά και σε άλλες περιοχές του Ελληνισμού εντοπίζουμε το φαινόμενο αυτό. Στην Πελοπόννησο για παράδειγμα, (Βούρβουρα Κυνουρίας), μόλις τελειώσουν το τελευταίο κομμάτι, φωνάζουν πετώντας ψηλά τα δρεπάνια τους «πιάστε τον, πιάστε τον» προσποιούμενοι ότι κάτι αόρατο τους ξεφεύγει και τρέχει.⁴⁷

Όπως και στον Δρυμό της Μακεδονίας λένε: «εφάγαμε τον λαγό».⁴⁸

Και βέβαια τέτοιες φράσεις με αναφορά στον λαγό συναντούμε και σε όλο τον Ευρωπαϊκό χώρο, συνυφασμένες με τη δοξασία ότι το πνεύμα του σίτου πρέπει να συλληφθεί και να φονευθεί με το τελευταίο δράγμα των σταχυών. Θεωρείται το πνεύμα αυτό σαν ο χορηγός της συγκομιδής και η ενσάρκωση της βλαστικής δύναμης.

Στο Anhalt της Γερμανίας λένε στο τέλος του θερισμού: «τώρα θάρθει ο λαγός» ή «κοίτα πώς έρχεται πηδώντας ο λαγός»· εκτός όμως από τον λαγό αναφέρονται και άλλα ζώα.⁴⁹

Στην Σκωτία πετούν τα δρεπάνια για να κόψουν τα τελευταία στάχυα από το τελευταίο κομμάτι. Αυτή η πράξη λέγεται «κόψιμο του λαγού»⁵⁰ και σ' άλλες χώρες «έχουμε τον λαγό» (Βιζν Τρανσυλβανίας), «έπιασε τον λαγό» (Γαλλία Βοσγία), «κόβει την ουρά του λαγού» (Aurich Ανατολικής Freisland).

46. Κ.Ε.Ε.Α., Χφ. 2351/60, σελ. 236 (Ακανθού).

47. Μέγα Γ., «Ελληνικά έορταί και έθιμα της λαϊκής Λατρείας», 1956, σ. 241.

48. Σλίνη Μ., «Αγροτικά έθιμα Δρυμού Μακεδονίας», Λαογραφία, ΙΒ' (1938-48), σ. 102.

49. Frazer, «The spirit of the Corn....» Vol. 1, London, 1936, σ. 279 και Manhardt «Die Karndämonen», Berlin, 1868, p. 3.

50. «Frazer», όπ. ανωτ., σ. 279.

Γενικά στις χώρες Γερμανία, Ολλανδία, Σουηδία, Ιταλία, Γαλλία λένε γι' αυτόν που θερίζει τα τελευταία στάχυα ότι «εσκότωσε τον Λαγό».⁵¹

Θ. ΠΑΙΔΙΚΑ ΠΑΙΓΝΙΔΙΑ ΣΤΟΝ ΘΕΡΙΣΜΟ

Τα παιδιά βέβαια δεν ήταν δυνατό να ξεφύγουν από το εργατικό αυτό πανηγύρι, όπου, συνοδεύοντας τους γονείς τους, πρόσφεραν με διάφορους τρόπους τις υπηρεσίες τους.

Είχαν όμως και πάρα πολύ χρόνο στη διάθεσή τους για να διασκεδάσουν και να αφήσουν τις ορμές τους ελεύθερες, παίζοντας, ανάλογα με την ηλικία τους, διάφορα γνωστά παιγνίδια.⁵²

Για τα μικρά παιδιά έφτιαχναν οι γονείς κούνιες (αιώρες)⁵³ κάτω από τα δέντρα. Τα μεγαλύτερα όμως παιδιά είχαν άλλες παιγνιώδεις δραστηριότητες, πιο δημιουργικές. Ερευνούσαν για παράδειγμα στα σπαρτά για να ανακαλύψουν στάχυα προσβεβλημένα από την αρρώστια «ζαυλός».⁵⁴ Σε τέτοια περίπτωση ο σπόρος του σταχυού μετατρέπεται σε μαύρη σκόνη. Όταν ανακάλυπταν τέτοιους βλαστούς, ζωγράφιζαν, χρησιμοποιώντας το στάχυ σαν πινέλο, στο πρόσωπό τους μουστάκια και γένια, των οποίων η θέα προκαλούσε στους άλλους το γέλιο και το πείραγμα.

Κατασκεύαζαν επίσης «κατσαμπούνες»⁵⁵ από το καλάμι των σιτηρών. Έκοβαν δηλαδή ένα κομάτι 5–10 εκ., το οποίο δίπλωναν έτσι ώστε να μην σπάσει η συνέχεια των φυτικών ινών. Με φύσημα στον πρωτόγονο αυτό αυλό, τα παιδιά συναγωνίζονταν στην οξύτητα του ήχου ή και την αυτοσχέδια μελωδία.

Οι μεγάλοι άνδρες που έπαιζαν πραγματικό αυλό μπορούσαν εύκολα να παίξουν κάποιο σκοπό μ' αυτό τον υποτυπώδη αυλό.

Μια άλλη πιο σημαντική παιγνιώδης ενασχόληση ήταν και το μάζεμα τζιτζικιών. Προς αυτή την κατεύθυνση προέτρεπαν και οι μεγάλοι τα παιδιά, διότι θεωρούσαν ότι αυτό συνέτεινε στην ευόδωση της παραγωγής⁵⁶. Συναγωνίζονταν λοιπόν τα παιδιά, ποιο θα πιάσει τα περισσότερα, τα οποία φυλάκιζαν σε μικρό μπουκάλι, για να μαζέψουν οι εργάτες πιο πολύ σιτάρι.

Φυσικά δεν απουσίαζε και το κρυφτό όπως και όλη η γκάμα των «εποχιακών παιγνιδιών» κάθε περιοχής.

51. «Frazer», όπ. ανωτ., σ. 279.

52. ΣΠ. Α.Π.Α. Χφ. 2166/74, σ. 31 (Πραιτώρι).

53. ΣΠ. Α.Π.Α. Χφ. 3293/, σ. 327 (Πάνω Λεύκαρα).

54. Πανάρετου Άνθιμου, «Κυπριακή Γεωργική Λαογραφία», Λευκωσία, 1967, σελ. 204, σημείωση 7. Το επιστημονικό όνομα είναι *Tillelia* sp., ΣΠ. Α.Π.Α. 2892/77, σ. 32, (Αρμίνου)

55. Φαρμακίδης Ξ., «Κυπριακή Λαογραφία», εν Λεμεσώ, 1938, σ. 253.

56. Αρχείο Π. Σαμάρα, 1983, (Κάθηκας), ΣΠ. Α.Π.Α. Χφ. 1731/73, σ. 31 (Πάνω Λεύκαρα).

Ι. Η ΜΗΛΙΑ ΤΟΥ ΑΠΟΘΕΡΙΣΜΟΥ

Στο τέλος του θερισμού όλων των χωραφιών ενός ιδιοκτήτη έχουμε το έθιμο του αποθερισμού, την Μηλιά.

Ο πρωταργάτης και ο δεύτερος θεριστής βάζουν τον ιδιοκτήτη να κάτσει στη μέση του χωραφιού και τον εξαναγκάζουν να κρατά κατακόρυφα πάνω από το κεφάλι του μια δέσμη θερισμένο σιτάρι. Χορεύοντας με το δρεπάνι γύρω του υπό τον ήχο αυλού, κόβουν με θεριστικές επικίνδυνες κινήσεις λίγο-λίγο τον βλαστό, εκφοβίζοντας – μεταξύ σοβαρού και αστείου – και υποχρεώνοντας τον ιδιοκτήτη να υποσχεθεί ένα πλούσιο τραπέζι για το βράδυ.

Το βράδυ, στο πλούσιο δείπνο του ιδιοκτήτη, όπου παρευρίσκονταν όλοι οι εργάτες, το τραγούδι ακολουθούσε ο χορός, το έμμετρο πείραγμα και πολλά παιγνίδια του τραπεζιού, όπως «το μούζωμα» κ.λπ.

Όλα αυτά τα παιγνίδια δεμένα με την παράδοση του Ελληνικού χώρου τείνουν ή έχουν ήδη εκλείψει μετά την εμφάνιση της θεριστικής μηχανής αλλά και μετά την Τουρκική εισβολή, οπότε μαζί με τα χωριά της κατεχόμενης Κύπρου ξεριζώθηκε και η παράδοση.

Είναι νομίζω συνολική η ευθύνη μας για διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς και του πλούτου γνώσης των προγόνων μας.

Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με καταγραφές, συλλογές, εκθέσεις, παρουσιάσεις και πολλούς άλλους τρόπους.

Κοινωνικές συνήθειες και αρετές του λαού, όπως η οργάνωση, ο αυθορμητισμός, το ομαδικό πνεύμα και το σπουδαίο στοιχείο της διασκέδασης και της αγνής χαράς, τα οποία κυριαρχούσαν όχι μόνο στον θερισμό αλλά και σε άλλες εκφράσεις του κοινωνικού βίου, πρέπει να αφυπνισθούν, να εξαπλωθούν στον τρόπο ζωής μας σήμερα και να αποτελέσουν έναυσμα επαναπροσέγγισης με τη μητέρα φύση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Εκδοτική Αθηνών: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τομ. Α', Αθήνα, 1970.
2. Γρηγόρη Π. Κλεονίκη: Αγροτικά Έθιμα Λευκάδος, Λαογραφία, Τομ. 15, Αθήνα, 1953.
3. Κληρίδης Νέαρχος, Παπαχαραλάμπους Γεώργιος: Κυπριακά Παιγνίδια, Κυπριακαί Σπουδαί, Τομ. ΙΖ' – ΙΗ', Λευκωσία, 1953–1954.
4. Κληρίδης Νέαρχος: Κυπριακά Δημοτικά Τραγούδια, Τομ. Β', Κύπρος, 1968.
5. Κουκουλές Φαίδων: Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός, Τομ. Γ', Αθήνα.
6. Λουκάς Γεώργιος: Φιλολογικαί Επισκέψεις, Αθήναι, 1874.
7. Μέγας Γεώργιος: Ελληνικαί Εορταί και Έθιμα της Λαϊκής Λατρείας, Αθήναι, 1957.
8. Manhard: Die Karndämonen, Berlin, 1868.
9. Πανάρετος Άνθιμος: Κυπριακή Γεωργική Λαογραφία, Λευκωσία, 1967.
10. Παπαχαραλάμπους Γεώργιος: Κυπριακά Ήθη και Έθιμα, Λευκωσία, 1965.
11. Πολίτης Νικόλαος: Ωκυτόκια εις Λαογραφικά Σύμμεικτα, Αθήνα, 1921.
12. Πολιτιστικός Σύνδεσμος Άσσια: «Άσσια, Ζωντανές μνήμες», Λευκωσία, 1983.
13. Στίνης Μ.: Αγροτικά Έθιμα Δρυμού Μακεδονίας, Λαογραφία, Τομ. 12, Αθήνα, 1938–1948.
14. Φαρμακίδης Ξενοφών: Κυπριακή Λαογραφία, εν Λεμεσώ, 1938.
15. Frazer James G.: The spirit of the Corn and of the wild, Vol. 1, London, 1936.
16. Χατζηϊωάννου Κυριάκος: Τα εν Διασπορά Α', Λευκωσία, 1969.

ΑΡΧΑΙΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

1. Θεοκρίτου, Ειδύλλια, X (Firmin Didot), 1833.
2. Ομήρου, Ιλιάς.
3. Ιουλίου Πολυδεύκους, «Ονομαστικόν».

ΑΡΧΕΙΑ

1. Πανεπιστήμιο Αθηνών, Σπουδαστήριο Λαογραφίας (ΣΠ. Λ.Π.Α.)
2. Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας (Κ.Ε.Ε.Λ.).
3. Αρχείο Παρασκευά Σαμάρα (Α.Π.Σ.).

